

**LES MOBILITZACIONS OBRERES EN LES CONSTRUCCIONS
DE LA CANADENCA (1912-1918)**

DOLORS DOMINGO RÚBIES

ABSTRACT

Las grandes obras de construcción de preses y centrales hidroeléctricas que llevó a cabo la empresa Riegos y Fuerza del Ebro – filial de la Barcelona Traction Light and Power, más conocida como La Canadiense- en los ríos Noguera Pallaresa y el Segre entre 1912 y 1920 comportaron una gran movilización humana. Los trabajadores padecieron unas duras condiciones de vida y laborales, pero ni sus denuncias, ni los motines, ni las huelgas que organizaron sirvieron para mejorar de manera sustancial su situación entre 1912 y 1918. A finales de este año el estado de cosas cambió en las obras de Camarasa porque la CNT, después del Congreso de Sants, consiguió formar un sindicato local, integrado en el sindicato único de la Construcción. El Comité de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña dio apoyo a las reivindicaciones obreras, que fueron el comienzo de la huelga de La Canadiense, que consiguió, el mes de abril de 1919, la jornada de ocho horas.

The large-scale construction of dams and hydroelectric plants conducted by the company Riegos y Fuerza del Ebro —a branch of Barcelona Traction Light and Power, more commonly known as La Canadiense— on the Noguera Pallaresa and Segre rivers between 1912 and 1920 required the involvement of great numbers of people. The labourers endured hard living and working conditions, but neither their complaints nor the mutinies and strikes they organised improved their situation, in any kind of substantial way, between 1912 and 1918. At the end of 1918, things changed at the site in Camarasa because the CNT, after the congress of Sants, succeeded in forming a local trade union, integrated into the only union of construction workers. The board of the Catalan Regional Confederation of Work supported the labourers' demands, which were the start of the strike of La Canadiense, which managed to establish, in April 1919, the eight-hour work day.

PARAULES CLAU

Moviment obrer, Catalunya, Seròs, Aitona, Lleida, Cabdella, Sossis, Talarn, Tremp, Camarasa, vaga de La Canadenca, CNT, jornada de vuit hores.

INTRODUCCIÓ

La segona revolució industrial a Catalunya es va caracteritzar per l'ús de l'electricitat com a font d'energia. A començament del segle xx, les construccions de preses i centrals hidroelèctriques a la Noguera Pallaresa i el Segre hi van jugar un paper cabdal.

Quan el 1911 Frederic Starck Pearson va fundar a Toronto (Canadà) la Barcelona Traction Light and Power ja tenia una llarga trajectòria en la creació de companyies lligades a l'electricitat i que havia desenvolupat al continent americà.¹ L'empresa, que aquí va ser coneguda com La Canadencia, era una multinacional d'accionistes canadencs, nord-americans i anglesos que operaven amb bancs que tenien seu a Londres. Estava formada per un entramat d'empreses amb centre a Barcelona, dedicades al transport: els tramvies de Barcelona, que va adquirir el 1912, i Ferrocarrils de Catalunya, societat constituïda el mateix any i que tenia com a finalitat construir el ferrocarril de Barcelona a Sabadell i Terrassa. Aquest tren havia de constituir beneficis en si mateix, però a més permetia obtenir guanys amb el sòl edificable adquirit a la zona del Vallès, que amb el ferrocarril quedava connectada a Barcelona.

L'empresa més important de la Barcelona Traction era sens dubte Ebro Irrigation and Power Company, aquí anomenada Riegos y Fuerza del Ebro (RFE), dedicada a la producció, el transport i la comercialització d'energia elèctrica.² Aquesta companyia va comprar empreses que operaven al territori, algunes de grans, com la Compañía Barcelonesa de Electricidad i Energía Eléctrica de Cataluña,³ i d'altres de menors, que donaven servei a diverses poblacions: Igualada, Rubí, Vilafranca del Penedès, Reus, Valls, Terrassa, Tarragona, Molins de Rei i el Vendrell.⁴ En conjunt, aquestes adquisicions i d'altres que es van dur a terme posteriorment garantien el control de xarxes, unes concessions que van permetre que l'empresa obtingués, d'una manera progressiva, el monopoli del mercat elèctric. Per completar aquestes adquisicions també es van comprar centrals tèrmiques, com la del carrer de Mata, l'edifici de les tres xemeneies, que va esdevenir la imatge emblemàtica de l'empresa.

¹ H. CAPEL (dir.) (1994), *Las tres chimeneas. Implantación industrial, cambio tecnológico y transformación de un espacio urbano barcelonés*, FECSA, vol. II, p. 17-18.

² H. CAPEL (dir.) (1994), *op. cit.*, p. 16.

³ L'any 1917 es va constituir l'empresa Productora Fuerzas Motrices, per aprofitar les aigües del curs inferior del Flamisell, que també va ser absorbida per Riegos y Fuerza del Ebro. M. BONETA CARRERA i X. TARRAUBELLA MIRABET (2013), *L'Electricitat al Pallars Jussà*, Garsineu Edicions, p. 13.

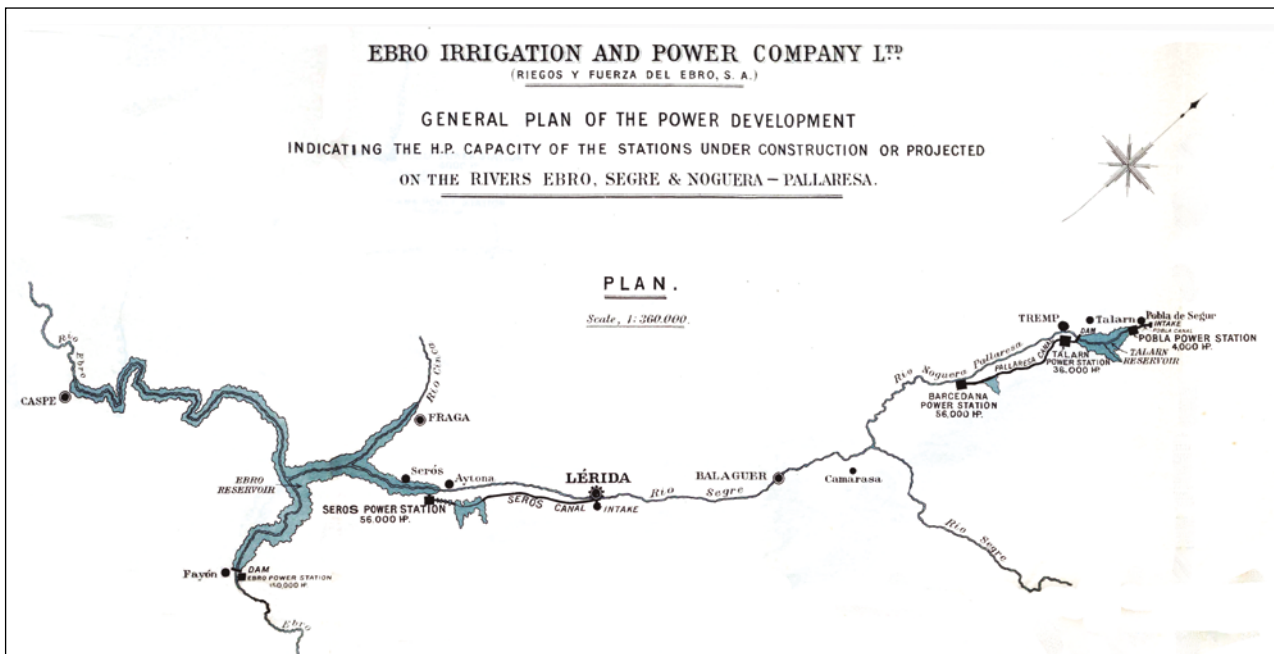
⁴ H. CAPEL (dir.) (1994), *OP. CIT.*, p. 36.

Una altra companyia important en la construcció d'instal·lacions hidroelèctriques va ser Energía Eléctrica de Cataluña, constituïda a París el 18 de novembre del 1911 amb capital francosuís, propiciada per l'empresari i polític Emili Riu. La primera obra que va dur a terme va ser el salt de Cabdella.⁵

La principal activitat d'aquestes empreses era la producció d'hydroelectricitat. Per fer-ho, en primer lloc calia obtenir les concessions, que garantien la matèria primera, l'aigua, sense gairebé cost durant cent anys; després s'havien de construir les preses i centrals, d'uns elevats costos inicials. Els rius més cabalosos de Catalunya i, per tant, més aptes per ser escollits per les empreses van ser l'Ebre, el Segre, la Noguera Pallaresa i el seu afluent, el Flamisell.

Riegos y Fuerza del Ebro pensava edificar una instal·lació hidroelèctrica al Faió, que hauria generat prou energia per abastir Barcelona amb una electricitat abundant i barata. El projecte, però, no va reeixir per la impossibilitat de la compra de la concessió. Llavors Pearson va decidir edificar a la vegada totes les altres estructures programades i també la xarxa d'alta tensió que havia de fer arribar l'energia fins a la Ciutat Comtal.

Entre el 1912 i el 1914 va començar la construcció simultània del canal de Seròs i la central d'Aitona, la central de Sossís, la presa de Talarn i la central de Tremp, i també s'instal·lava la xarxa d'alta tensió des d'Aitona a Camarasa, de Tremp a Camarasa i la més important: de Camarasa a Barcelona. Energía Eléctrica de Cataluña, per la seva banda, construïa la central de Cabdella, que va començar a funcionar el 1914; des del 1913 Riegos y Fuerza del Ebro ja formava part de l'accionariat d'aquesta empresa.

El plànol presenta les primeres construccions hidroelèctriques que es preveia construir incloent la gran presa del Faió que no es va edificar. Encara no consta Camarasa, que es va planificar posteriorment. Pla General de les Construccions Hidroelèctriques de Riegos y Fuerza del Ebro (ca. 1912). Fons Històric. Fundació Endesa, 12184.

⁵ LL. SÁNCHEZ VILANOVA (2004), *El salt de Cabdella de la utopia a la realitat*, Història/Pallars, Col·lecció d'estudis, vol. III, p. 20.

ELS TREBALLADORS

L'empresa tenia un quadre tècnic format per enginyers estrangers. La majoria procedien dels Estats Units, però n'hi havia també d'altres països, principalment de llengua anglesa, per això els projectes i les comunicacions entre ells eren en aquest idioma.⁶

El periòdic *El Conquès*, que citava fonts de Riegos y Fuerza del Ebro, afirmava que entre el maig del 1912 i el gener del 1914 hi treballaven entre deu mil i divuit mil obrers al dia. Per obres s'especificava que eren: 7.750 al canal de Seròs, 2.020 a la secció de Trepmp, 4.250 a Barcelona i 450 en les línies de transmissió.⁷

Pel que fa a l'origen, n'hi havia que procedien de l'entorn on es realitzaven les obres, però la major part provenien de l'Aragó, Múrcia i València, i, en menor percentatge, d'altres indrets de l'Estat espanyol; molts provenien de poblacions rurals, en un moviment de migració del camp que s'havia accentuat a finals del segle XIX amb la plaga de la fil·loxera. Un exemple d'aquesta migració l'ofereix la demanda del governador d'Osca al ministre de Foment perquè cerqui feina per als dos-cents veïns d'Almudévar «por el estado de miseria en que se encuentran, a consecuencia de la escasa cosecha», i entre les obres en què li suggereix que podrien treballar se citen les construccions de la companyia canadenc a Lleida, «que facilita abundantísimo trabajo».⁸

Molts migrants arribaven a Barcelona des de diversos indrets. A la ciutat hi havia persones contractades per Riegos y Fuerza del Ebro per dur a terme el reclutament per a les obres. Fins i tot es va produir la picaresca i alguns d'aquests intermediaris eren directament estafadors que cobraven als obrers el bitllet i després desapareixien.⁹ L'empresa pagava el bitllet d'anada si els obrers es presentaven abans d'una data fixada i treballaven com a mínim quaranta-cinc dies.¹⁰ El mitjà de

⁶ D. DOMINGO (2013), «Els enginyers de La Canadenca», *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 27, p. 163-186.

⁷ *El Conquès* (24-I-1914).

⁸ *La Vanguardia* (16-XI-1912).

⁹ Aquesta és la denúncia que presenten trenta-dos obrers que van a l'estació de tren a Barcelona, on no compareix l'intermediari. *La Vanguardia* (18-XII-1919). Ja s'havia denunciat aquesta figura dels reclutadors de la companyia. «Desde Camarasa», *Solidaridad Obrera* (22-VI-1914).

¹⁰ Així ho hem comprovat a Camarasa, segons notícia de *La Vanguardia* (14-VII-1917).

Treballadors la pedrera del canal de Seròs, on els esllavissaments van provocar accidents (1912). Fons Històric. Fundació Endesa, 38463.

Treballadors al desaigüe de la presa Talarn (5 de juliol de 1916). Fons Històric. Fundació Endesa, 38411.

Treballadors en el tancament del canal de desviament del riu Noguera Pallaresa a la presa de Camarasa (1 de gener de 1920). Fons Històric. Fundació Endesa, 39325.

transport més utilitzat va ser el ferrocarril de Barcelona a Lleida; en les obres de Seròs i Aitona la parada era la capital del Segrià; per a les de Cabdella, Sossís, Talarn i Tremp, la parada es feia a Tàrrrega, d'on sortien les línies d'autobús de La Hispano-Montañesa i La Pirenaica Pallaresa, que permetien realitzar la resta del viatge.¹¹ Encara que també arribaven a Tremp des de Lleida en trens Renard de l'empresa que s'usaven usualment per al transport de materials i maquinària. L'agost del 1912 murcians, aragonesos valencians i catalans dels voltants de Lleida van arribar en aquests trens i van deixar buides les fleques de Tremp.¹²

A través de la premsa local tenim notícies de l'arribada dels obrers que ens indiquen la situació en què arribaven. El 20 d'abril del 1912, dos-cents murcians

que es dirigien a Cabdella, i que «daban lástima por su estado precario», van haver de ser socorreguts a la Pobla de Segur, on, a més, se'ls va donar la mala notícia que ja no trobarien feina.¹³ A començament del setembre del 1912 brigades d'obrers arribaven a Tremp des de diverses províncies d'Espanya i, fins i tot, de l'estranger.¹⁴ A Cabdella van arribar italians que es van allotjar en casetes que ocupaven altres treballadors, els quals van haver de dormir al ras. Com a protesta, es van declarar en vaga i van cremar algunes casetes; dos-cents cinquanta treballadors, perseguits per la Guàrdia Civil, es van traslladar a Tremp per treballar a La Canadencia.¹⁵

L'afluència de murcians era important; un enginyer, C. R. A. Smith,¹⁶ en la commemoració del cinquantè aniversari de l'obra de Seròs, va preparar un parlament en què parlava dels murcians: «Se veían bastantes colonias de Murcia, con su pueblo entero (hombres solamente) y el Sr. Cura. Vivían con máxima austeridad y economía, mandando los ahorros a sus casas. Recuerdo con emoción aquel magnífico espíritu de familia».¹⁷

¹¹ La Hispano-Montañesa, anunciava el viatge de Tàrrrega a Artesa de Segre, Tremp, la Pobla de Segur i viceversa i des de l'1 d'agost del 1912 cobrava nou pessetes pel trajecte de Tàrrrega a Tremp. *La Vanguardia* (2-VIII-1912). La Pirenaica Pallaresa S.A. era una altra empresa de viatges; feia la línia fins a Gerri de la Sal i Sort, i també la de Cabdella. *La Vanguardia* (7-XI-1913). Les línies també van ser aprofitades per arribar al balneari de Caldes de Boí; per al turisme de la zona del balneari les obres de La Canadencia eren un reclam.

¹² *Luz (Tremp)* (24-VIII-1912).

¹³ *Luz (Tremp)* (20-IV-1912).

¹⁴ *Luz (Tremp)* (10-VIII-1912).

¹⁵ *Luz (Tremp)* (10-VIII-1912).

¹⁶ Charles Reginald Norman Smith (1893-1975), enginyer nascut a Gran Bretanya, va traslladar-se amb vint anys a treballar per Riegos y Fuerza del Ebro a les obres del canal de Seròs, on va encarregar-se de la supervisió de les passarel·les i les comportes. En esclatar la Primera Guerra Mundial va retornar al seu país on va servir al Servei Aeri (RFC). Acabada la Gran Guerra va retornar a Espanya a treballar per RFE a Tremp i Camarasa, on va ser director de la central hidroelèctrica des del 1921 fins al juliol del 1940, quan va ser nomenat director de Tremp, càrrec que va ocupar fins a la seva jubilació, l'any 1953. D. DOMINGO RÚBIES, «Camarasa 1917-1923. Temps d'avenços tecnològics i de lluita obrera». Exposició en curs a la central hidroelèctrica de Camarasa.

¹⁷ Arxiu Comarcal del Pallars Jussà, Fons C.R.N. Smith, doc. 1, p. 3.

LES CONDICIONS DE VIDA

L'arribada de tants treballadors va suposar un problema important per a les poblacions que els acollien. En general, els pobles que eren a prop de les obres no estaven preparats per rebre de cop una allau humana tan important. Les condicions econòmiques de molts dels nouvinguts eren molt precàries i no els permetia llogar pisos o habitacions.

Xavier Tarraubella va estudiar el cas de Tremp, on l'augment de la demanda d'allotjaments i, per tant, del preu dels lloguers va provocar que els habitatges s'aprofitessin al màxim i dues o més famílies compartissin el mateix pis. També es van usar com a habitatge locals que no reunien les condicions per ser-ho.¹⁸

A Tremp des d'un bon començament es va duplicar el preu dels lloguers, circumstància que també va perjudicar la població local.¹⁹ El corresponal de Tremp d'*El Diario de Lérida* es queixava de l'interès dels trempolins per fer negoci: «Hay corrales por los que se pagan tres duros mensuales para la habitación humana».²⁰

El resultat va ser l'ocupació de palleres, corrals i qualsevol tipus d'aixopluc, i quan no en trobaven vivien en tendes de campanya al terme de Fontsgrada i altres llocs.²¹ La descripció que ens aporta el periòdic *El Conquès* de la inspecció que va fer la Junta de Sanitat del municipi el febrer del 1913 exemplifica on i com vivien els treballadors:

«En casas insalubres, sin aire oxigenado, sin luz, durmiendo al duro suelo, sobre sacos de sucia paja, se amontonan seres humanos, hermanos nuestros, que las duras condiciones de la vida les obligan a buscar trabajo fuera de sus comarcas [...].

La Junta de Sanidad ha visto como se hacinan en casuchas, en desvanes, en cuadras y pajares, por no decir pocilgas, semejantes nuestros para descansar de la fatiga del trabajo [...].

Al indicar a los encargados de las habitaciones, los señores de la expresada Junta, el número de individuos que podían habitar allí, oyeron cosas que parecen increíbles. De una mal zahúrda se exigen siete y ocho duros mensuales de alquilar, que es imposible que lo pague un jornalero, un triste bracero que gana tres pesetas y media de jornal. Menos mal si estas habitaciones reuniesen las debidas condiciones, no del confort que el precio reclama, sino las que la higiene exige, pues en la mayoría ni retrete hay, teniendo que hacerlo todo en la calle a la vista de todo el mundo. [...]

Hemos oído decir a obrero que si la empresa exigiese al trabajador una labor muy intensa no podrían resistir por falta de alimento necesario. Pan y naranjas al mediodía y pan e higos secos para cenar. Las judías son platos de lujo para algunos».²²

El 28 d'abril del 1914, l'alcalde i la Junta de Sanitat municipal van inspeccionar els carrers de Tremp i van poder comprovar les pèssimes condicions higièniques de molts edificis on vivien els obrers de La Canadencà.²³

¹⁸ X. TARRAUBELLA MIRABET (2011), *La Canadencà al Pallars*, Garsineu Edicions, Tremp, p. 108.

¹⁹ *Diario de Lérida* (29-VIII-1912).

²⁰ *Diario de Lérida* (11-III-1913).

²¹ *Diario de Lérida* (26-IX-1913).

²² «La llaga al descubierta», *El Conquès* (4-IV-1914).

²³ *Diario de Lérida* (28-IV-1914).

La situació va ser igual en altres indrets, com indicava el diari barcelonès *Los Negocios*, que informava que la manca de condicions higièniques a Tremp era igual a la d'altres pobles on les obres del canal de Seròs havia comportat una acumulació de gran quantitat d'obriers.²⁴

Les queixes de la insalubritat es repeteixen anys més tard; el 1918, a Camarasa: «[...] tiene un núcleo considerable de obreros, la mayoría de las cuales viven en malas condiciones de higiene y limpieza».²⁵

Les empreses van habilitar campaments de barracons; es tractava d'edificis de construcció ràpida que tenien els serveis mínims. A Cabdella els barracons eren d'estructura simple: seixanta metres quadrats sense ventilació ni condicions higièniques, i en cada un hi havia vint-i-vuit lliteres. A les obres del canal de Seròs es van establir els campaments de barracons a Utxesa —entre Aitona i Torres de Segre—, en un lloc que quedava elevat, on es va instal·lar també l'hospital per atendre els ferits en les obres.²⁶ A Tremp els barracons eren de parets de fusta i canyís revestit de morter i ciment.²⁷ A Camarasa, al campament de l'hospital hi havia barracons de fusta. Les condicions de salubritat i higiene en tots ells eren defectuoses i per això el Ministeri de Governació va establir que s'hi duguessin a terme inspeccions periòdiques, com la que va executar l'inspector provincial de sanitat, el senyor Ximénez del Rey, acompanyat del coronel de la Guàrdia Civil, als diferents campaments al nord de la província el juny del 1913.²⁸ El mes de juliol visitava el campament d'Utxesa.²⁹ El gener del 1914 la Junta de Seguretat de Tremp expressa la necessitat d'habilitar més llits a l'hospital de la vila, així com que s'hi utilitzin desinfectants, i que es facin servir també en les visites domiciliàries per fer desaparèixer els focus infecciosos de les habitacions insalubres; finalment, demana també la neteja dels femers.³⁰

Campament de les cases dels treballadors en la construcció de la presa de Talarn (1913). Fons Històric. Fundació Endesa, 41511.

Grup de treballadors de la central de Talarn reunits a les oficines el dia de paga (31 de desembre de 1916, Fons Històric. Fundació Endesa, 39350.

²⁴ *El Conquès* (8-II-1913).

²⁵ Aquestes condicions preocupen l'Ajuntament de Balaguer, que per tal d'evitar infeccions a la ciutat demanen que a les escoles no s'admetin alumnes que no estiguin vacunats. Arxiu Comarcal de la Noguera, Balaguer, actes municipals 1918, p. 28v i 29.

²⁶ També hi havia un campament al Secà només per als enginyers. B. BASAGODA «Grandes Empresas. Riegos y Fuerza del Ebro II», *La Vanguardia* (6-I-1913).

²⁷ *La Luz (Tremp)* (31-VIII-1912).

²⁸ El governador civil, el senyor Barroeta, va enviar a inspeccionar els campaments visitats, que eren de les dues grans empreses elèctriques que operaven a la zona: Riegos y Fuerza del Ebro i Energía Eléctrica de Cataluña. *Diario de Lérida* (15-VI-1913).

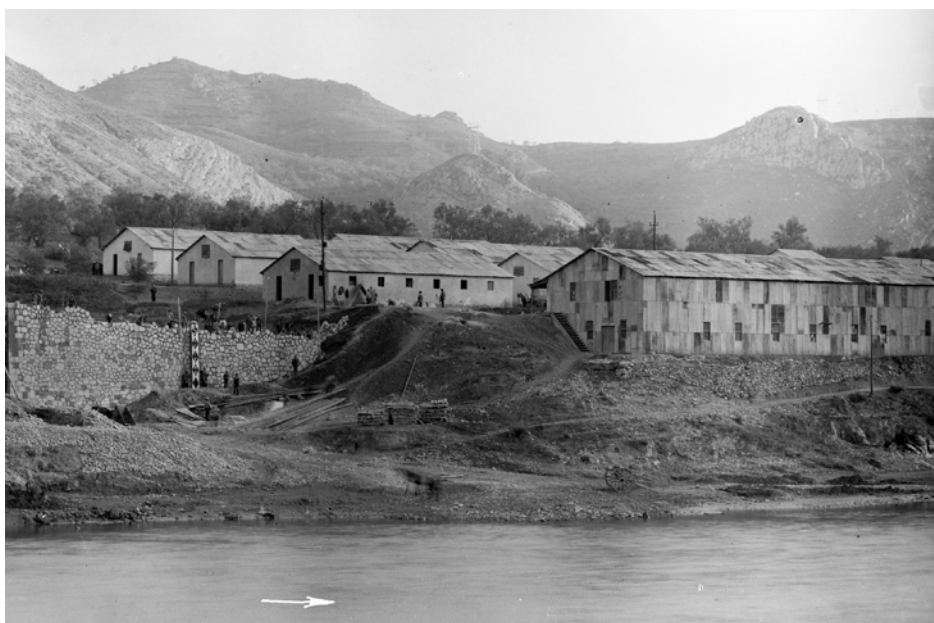
²⁹ *La Vanguardia* (4-VII-1913).

³⁰ *Diario de Lérida* (24-I-1914).

Els preus dels productes van patir una forta inflació, un augment contra el qual hi va haver queixes, les quals sovintejaven en totes les poblacions on es realitzaven obres.³¹ L'empresa tenia la seva pròpia botiga per als treballadors, com la cooperativa que va obrir per als treballadors de Susterris.³² Aquests establiments asseguraven l'aliment a aquells obrers als quals el sou no els arribava per viure, i com a avançament de la propera nòmina rebien uns vals que podien intercanviar en aquestes botigues per satisfer les seves necessitats. Els establiments s'arrendaven a particulars; en el cas de Camarasa sabem que els productes encara eren més cars que a la població.

Podem afirmar que en totes les construccions hidroelèctriques, entre 1912 i 1918, es van reproduir els trets de precarietat de vida de la primera industrialització catalana, ocorreguts a les zones industrialitzades cinquanta o seixanta anys abans.³³

Un fenomen paral·lel a les obres va ser el de la proliferació de prostíbuls i cases de jocs d'atzar. Els ajuntaments van publicar bans per prohibir el joc i per al tancament de cafès i tavernes a una hora determinada, ja que si no es causaven conflictes al carrer.³⁴ El fenomen va depassar l'àmbit de les poblacions properes a les obres i va afectar també a les més grans de l'entorn, com Lleida, Balaguer o Tàrraga, on el perill de malalties i addiccions preocupava les autoritats sanitàries i també la població en general. A Balaguer es demana a l'Ajuntament que es prenguin mesures contra la prostitució clandestina, que infecta la ciutat procedent dels rebuïgs que la inspecció sanitària fa a Camarasa.³⁵ La *Crònica Targarina* parla de la rebaixa del nivell cultural de la població a causa de l'alcohol, la prostitució i els jocs prohibits que estan a l'ordre del dia; aquesta minva causa un greu perill d'endar-

³¹ S'arriba a dir que la plaça de Tremp és de les més cares de Catalunya. *El Conquè*s (2-XI-1913).

³² On es venien articles de primera necessitat, segons *Diario de Lérida* (22-X-1912).

³³ Aquesta conclusió que Tarraubella indicava en relació amb les obres del Pallars, es pot fer extensiva a totes les altres, segons aquest estudi. X. TARRAUBELLA MIRABET (2011), *OP. CIT.*, p. 109.

³⁴ A Torres de Segre es va establir l'hora de tancament a les onze de la nit el 8 d'agost del 1912. I. PANADES MARSELLÉS, M. ESCOLÀ PONS I P. BERTRAN ROIGE (2012), *TORRES DE SEGRE. Panoràmica històrica*, Ajuntament de Torres de Segre, p. 178.

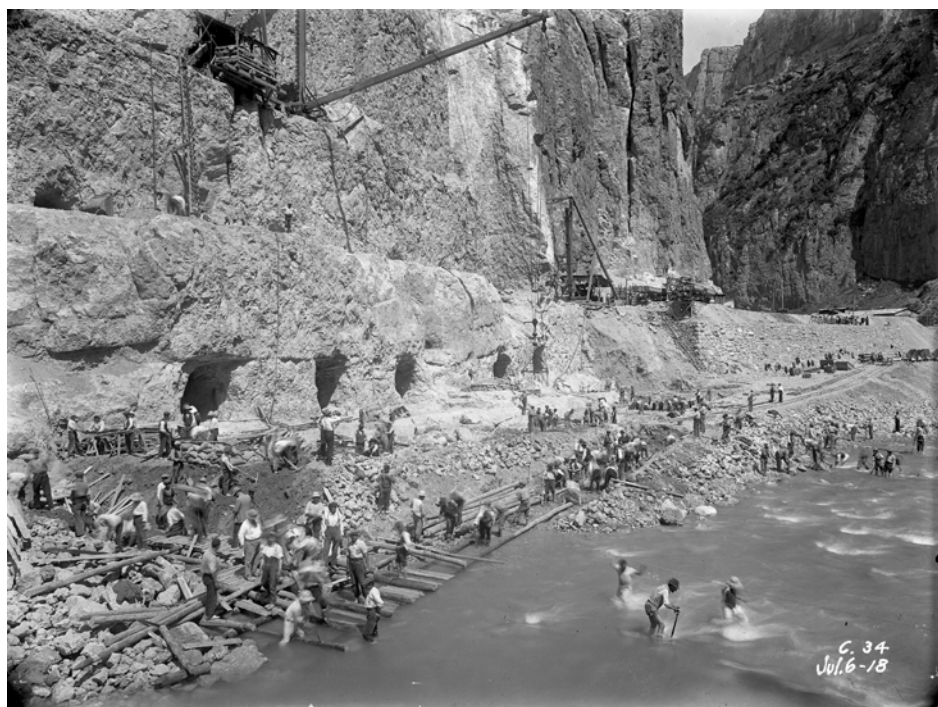
³⁵ El gruix de les obres a Camarasa havia començat uns sis mesos abans. *La Falç* (15-XII-1917).

Barracons al campament de l'hospital de Camarasa (20 de desembre de 1917). Fons Històric. Fundació Endesa, 19201.

reriment i desídia en relació amb els assumptes públics.³⁶ També a Lleida es fan escrits al governador per reprimir els treballadors de La Canadencs que prenen la ciutat de nou a dotze de la nit i criden, corren, insulten i s'ajuen a dormir en qualsevol lloc. Els problemes s'accentuen als carrers més concorreguts: Cavallers, Sant Domingo i Dolors, quan acaben les sessions d'artistes, que emmascaren els prostíbuls.³⁷ Arreu es van fer crides contra els jocs principalment prohibits.

LES CONDICIONS LABORALS

Els treballs es desenvolupaven a l'aire lliure amb les adverses condicions meteorològiques de les temperatures del clima continental de la zona: estius molt calorosos i hiverns freds que provocaven que les obres s'haguessin d'aturar per riudes o a l'hivern.³⁸ A més cal afegir-hi la humitat en treballar al costat del riu. Va ser necessari remoure molta terra amb la pols que respiraven els treballadors. Un testimoni fidedigne d'aquestes circumstàncies es pot observar en la filmació *Las obras de la Compañía Riegos y Fuerzas del Ebro en la provincia de Lérida*.³⁹

Els peus a l'aigua durant temps perllongat va ser denunciat pel sindicat. Fonaments de la central hidroelèctrica de Camarasa (6 de juliol de 1918). Fons Històric. Fundació Endesa, 19223.

³⁶ El periodista creu que s'ha de retornar a la puresa dels costums. A. MORGUI MAS, «El bon nom de la ciutat», *Crònica Targarina* (11-VI-1921). També a *Solidaridad Obrera*, quan es fa la descripció de Tàrraga que serveix de preàmbul al míting que la CNT va fer a la ciutat el 4 de febrer del 1917, per donar suport als paletes que portaven quaranta dies en vaga, es descriu una ciutat decrepita tacada pel caciquisme, els cafès amb concert o sense i les cases de prostitució i de jocs prohibits. «Por los pueblos de la región catalana. En Tàrraga», *Solidaridad Obrera* (6-II-1917).

³⁷ La crònica explica com els veïns no només tancaven portes i finestres per seguretat sinó que llençaven galledes d'aigua als que alteraven l'ordre. *Diario de Lérida* (13-VIII-1913).

³⁸ Les obres es van haver d'aturar de vegades per les inclemències meteorològiques, com la nevada del febrer del 1913, que va paraitzar els treballs d'Energía Eléctrica de Cataluña. *Diario de Lérida* (28-II-1919). El periòdic trempolí es feia ressò de l'acomiadament de mil obrers a causa de les pluges que impediien la feina. El diari fins i tot s'estranyava de la conducta cívica dels obrers, que van tornar a les seves cases. *El Conquès* (5-IV-1913). L'hivern del 1913 s'aturen altre cop, fet que alguns treballadors van aprofitar per visitar les seves famílies. *La Vanguardia* (25-XII-1913). L'hivern del 1914 es van paraitzar de nou i es van reprendre al febrer. *Diario de Lérida* (7-II-1914).

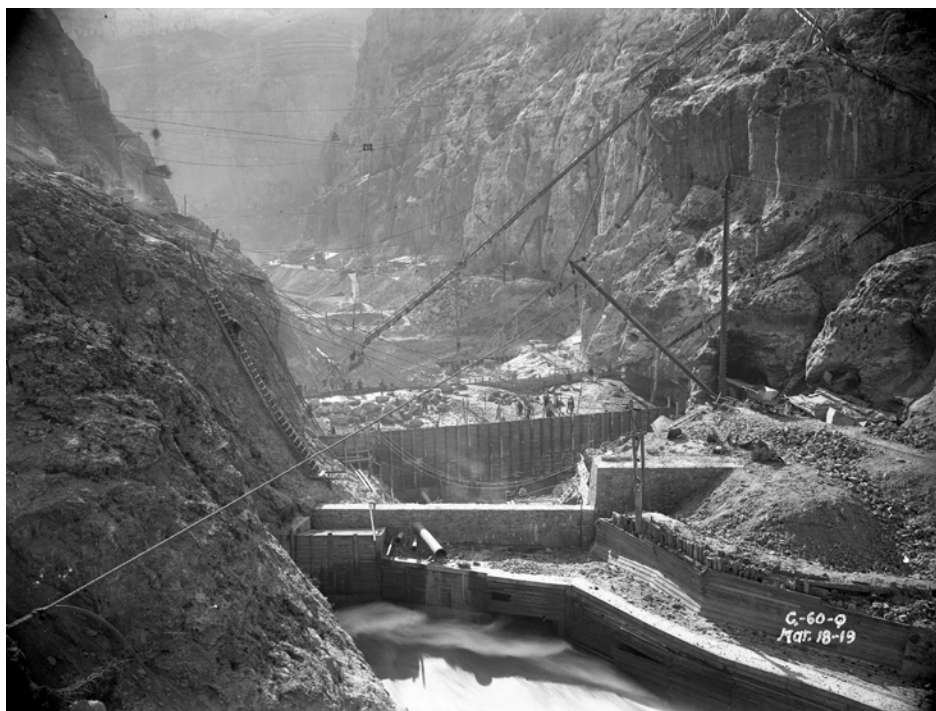
³⁹ Aquesta pel·lícula documental de pràcticament 26 minuts presenta les obres que realitzava l'empresa Riegos y Fuerza del Ebro. Consta de tres reportatges juxtaposats: en el primer s'exhibeix la tecnologia

Les condicions de treball en les construccions d'Energía Eléctrica de Cataluña a la central de Cabdella eren duríssimes; abans del juny del 1913 l'horari laboral era de més d'onze hores diàries. Però, a més, els obrers a Seròs havien de caminar fins arribar a la feina quatre quilòmetres matí i tarda per camins no gaire segurs.⁴⁰ A Camarasa el temps emprat era de dues hores, una d'anada i una altra de tornada.⁴¹

La retribució de les hores extraordinàries que incloïen el diumenge era una altra de les queixes. A Espanya el diumenge va ser reconegut com a dia festiu l'any 1904.

El salari que es promet als peons que vagin a les obres de Camarasa a mitjans del 1917 és de 3 pessetes diàries,⁴² que va augmentar a partir de l'1 de maig del 1918 en 50 cèntims diaris —si s'havien treballat tres mesos continuats i havien romàs tretze dies per quinzena a la mateixa secció.⁴³ El 20 de novembre del 1918 els peons cobren 4 pessetes, però les gratificacions de 50 cèntims es donen en comptades ocasions. A l'inici de la vaga de La Canadenca, l'1 de desembre del 1918, es reclamava un augment d'1,50 pessetes i també l'increment en les hores extraordinàries.⁴⁴

El cenetista Jaume Aragó,⁴⁵ després de la visita a les obres de Camarasa, va escriure premonitòriament: «Nosotros entendemos precisamente que los peones

capdavantera que utilitzava al canal de Seròs i la central d'Aitona entre 1912 i 1913. Al segon reportatge es visualitza la construcció de la carretera des d'Àger fins a Tremp, que va realitzar RFE entre 1912 i 1914 i la construcció de la presa de Talarn i la central de Tremp. Al final de segona part un fotograma indica l'autoria de la filmació amb el logotip d'un gall. A la tercera filmació es representa la construcció de les comportes de Lleida a l'inici del canal de Seròs i la instal·lació d'una torre d'alta tensió. La segona part de la filmació va ser realitzada per Pathé Frères; igual que les nombroses fotografies, formaven part de la certificació d'obres que La Canadenca presentava als accionistes per tal de justificar la inversió. No coneixem la via per la qual aquestes filmacions, propietat de Riegos y Fuerza del Ebro i després de FECSA, van passar a la Filmoteca Española, que les va restaurar i digitalitzar; actualment es poden visualitzar a: <https://blog.tvalacarta.info/video/rtve/1914/riegos-y-fuerzas-del-ebro/>.

⁴⁰ *Solidaridad Obrera* (4-XII-1913).

⁴¹ *Solidaridad Obrera* (30-X-1918).

⁴² *La Vanguardia* (14-VII-1917).

⁴³ *El Conquè* (9-III-1918).

⁴⁴ *Solidaridad Obrera* (3-XII-1918).

⁴⁵ Jaume Aragó Garcia (Barcelona, 1880 - Mèxic, 1952) va desenvolupar molts oficis. De jove va participar

Les voladures en un espai reduït realitzades al mateix temps que altres treballs era causa de sinistralitat laboral. Construcció de la presa de Camarasa (18 de març de 1919). Fons Històric. Fundació Endesa, 19254.

por la rudeza del trabajo y el peligro a que están expuestos deberían cobrar por lo menos el doble y ocho horas de jornada, igual para todos los oficios y establecer tres turnos cada 24 horas».⁴⁶

Les vagonetes suspeses en cables a la presa de Camarasa (7 de juny de 1920).

Fons Històric.

Fundació Endesa, 19369.

Una vegada va acabar la vaga a Camarasa, el 14 de gener del 1919, l'empresa va premiar els obrers que van tornar a la feina, «deseando demostrar su buena voluntad con sus trabajadores», amb un augment de sou: els peons cobrarien 4,50 pessetes, a més dels 50 cèntims de gratificació al cap dels noranta dies treballats. Els obrers que ja cobraven més de 4 pessetes van rebre una millora salarial de 0,50 pessetes. També es va produir un increment en la retribució de les hores extres amb un 50% de prima.⁴⁷

La gran millora laboral, però, no va arribar fins després de la vaga de La Canadencia.⁴⁸

Les queixes per les llargues jornades i els sous insuficients van ser les principals denúncies dels sindicats; però també es queixaven del tracte vexatori dels encarregats.⁴⁹ La parcialitat d'aquests a l'hora de donar o no la feina, d'acomiar sense cap raó clara o de no respectar la festa dels diumenges va ser denunciada a Seròs.⁵⁰ També a Tremp es parla dels crits i el maltractament arbitrari i abusiu.⁵¹ Igualment, a Camarasa, es recrimina que els encarregats puguin acomiadar qui es queixi.⁵²

Pensar en la seguretat en les construccions de la segona dècada del segle xx ens fa adonar de la manca de mesures en el treball que apareixen en les denúncies sindicals: les dificultats de trànsit en els camins i per

en vagues i mobilitzacions, i va compartir tertúlies i idees amb Salvador Seguí, Anselmo Lorenzo i d'altres. Va escriure articles a la premsa obrera i va formar part del comitè de la vaga general del 1917. Va participar en el congrés de Sants. M. T. MARTÍNEZ DE SAS I P. PAGES BLANCH (2000), *Diccionari biogràfic del moviment obrer als països catalans*, Abadia de Montserrat, p. 105.

Després del Congrés de Sants va realitzar excursions de propaganda per estendre les idees del congrés a Tarragona, Lleida i també a Camarasa. Aquí va tenir un paper primordial en la fundació del sindicat local; a conseqüència d'aquesta activitat va ser detingut. Mentre era a la presó va redactar l'article que relata les irregularitats que va observar durant la seva visita a les obres de Camarasa. D. DOMINGO RÚBIES, «Camarasa 1917-1923. Temps d'avenços tecnològics i de lluita obrera». Exposició en curs a la central hidroelèctrica de Camarasa.

⁴⁶ J. ARAGÓ, «La Canadiense. Compañía de Riegos y Fuerzas del Ebro. Los trabajos del pantano de Camarasa», *Solidaridad Obrera* (20-XI-1918).

⁴⁷ *El Conquès* (16-I-1919).

⁴⁸ La principal reivindicació llavors va ser la jornada de vuit hores, que es va aconseguir en el conveni entre el comitè de vaga i l'empresa del 17 de març del 1919, ratificat pels treballadors en el cèlebre miting de les Arenes el 19 de maig. En l'acord, el punt sis establia que tots els obrers gaudirien de la jornada de vuit hores i que el sou mínim passaria a ser de sis pessetes per als peons. A. PESTANA (1924), *La huelga de «La Canadiense»* (*Notas para una historia del movimiento obrero*), Barcelona, Tipografía Cosmos, p. 53.

⁴⁹ *Solidaridad Obrera* (18-IX-1913).

⁵⁰ S'arriba a recomanar que els treballadors no han de consentir que s'acomia ningú sense cap motiu justificat. «A los albañiles de la fábrica, Riegos y Fuerzas del Ebro de Seròs», *Solidaridad Obrera* (4-XII-1913).

⁵¹ I fins i tot l'autor de l'article amenaça de donar a conèixer públicament els noms dels maltractadors. «A los obreros de la Compañía Riegos y Fuerzas del Ebro de Tremp», *Solidaridad Obrera*, (22-06-1914).

⁵² «Desde Camarasa (Lérida)», *Solidaridad Obrera* (30-X-1918).

creuar el riu, que s'incrementen en temps de crescudes, la inseguretat de les bastides, la poca qualitat d'alguns visos o la poca formació que tenen els treballadors de Seròs.⁵³ A Camarasa es denuncia l'exposició perllongada a compressors; la manca de tanques de protecció al funicular que s'eleva cent metres i en els tallers de la part alta de la presa; el fet que en les vagonetes transportades per cable a gran altura existís un sistema de corretja de seguretat per als treballadors que l'empresa no obligava a utilitzar; la caiguda de pedres o qualsevol material des de la part alta de les preses a la base, on també es treballa, i també la inadequació de la indumentària: per exemple, en obres on es treballa tot el dia a l'aigua no s'utilitzen botes de goma. L'empresa té assegurança, però els obrers es queixen que en passar pels tribunals industrials, els damnificats pels accidents laborals acaben obtenint molt poques indemnitzacions.⁵⁴

LES VÍCTIMES

La perillositat dels treballs, la manca de mesures de seguretat i la pressa per acabar aviat les obres van produir nombrosos accidents laborals; no els podem conèixer tots, encara que podem fer-hi una aproximació a través de l'anàlisi dels llibres de defuncions del registre civil de les poblacions veïnes a les instal·lacions hidroelèctriques que es construïen. No és possible tenir totes les dades perquè en algunes poblacions, com Albatàrrec, els llibres es van perdre durant la Guerra Civil, entre el 1936 i el 1939, i en d'altres la pèrdua és parcial. Les descripcions que es fan en les actes de decés són desiguals; de vegades resulten molt acurades i d'altres, més generals. Per conèixer el nombre total caldria consultar els llibres de totes les poblacions on es van hostatjar els treballadors, fins i tot aquelles en què es muntaven les torres d'alta tensió. Per tant, les xifres que aportem són aproximades i ens donen dades de sinistralitat i també de les seves causes.

⁵³ «A los albañiles de la fábrica, Riegos y Fuerzas del Ebro de Seròs», *Solidaridad Obrera* (4-XII-1913).

⁵⁴ J. ARAGÓ, «LA CANADIENSE. COMPAÑÍA DE RIEGOS Y FUERZAS DEL EBRO. LOS TRABAJOS DEL PANTANO DE CAMARASA», *SOLIDARIDAD OBRERA* (20-XI-1918).

Punt inferior de la presa de Camarasa, neteja dels fonaments per a procedir al formigonat (17 de març de 1919). Fons Històric. Fundació Endesa, 19252.

Hem analitzat diferents poblacions: entre els anys 1912 i 1914 a Aitona es van produir un total de dues-centes set defuncions, de les quals quaranta, el 19,33%, van ser de forasters, setze dels quals, és a dir, un 40%, van morir per accidents laborals.

De les sis defuncions de forasters a Sudanell, quatre van ser d'infants i els altres dos per accident laboral: l'un a causa d'un llamp i l'altre, del qual es desconeix fins i tot el nom, per ofegament.⁵⁵

La descripció dels registres a Lleida no és prou precisa per saber si les defuncions de treballadors forasters per accident laboral pertanyien a l'empresa que estudiem o a d'altres que treballaven en la zona, com Azoé, dedicada a la fabricació d'adobs nitrogenats,⁵⁶ o la Compañía de Caminos de Hierro del Norte, encarregada del funcionament del ferrocarril.⁵⁷ Sabem que encara que els accidentats eren atesos a l'hospital de l'empresa, a Utxesa, prop de les obres de La Canadenca, de vegades alguns ferits eren traslladats a l'hospital de la ciutat.⁵⁸ És per tot això que de les vint-i-sis defuncions per accidents en el període estudiat (1912-1914), només en poden atribuir tres a les obres de Riegos y Fuerza del Ebro, perquè així s'especifica en els informes, encara que segurament en devien ser més.⁵⁹

Entre 1912 i 1917, a Sossís i la Pobla de Segur consten un total d'onze morts de forasters, dels quals set van ser causades per accidents, quatre per ofegament i dues per traumatisme.

Les defuncions de forasters a Talarn, entre 1912 i 1916, són un total de cinquanta quatre, de les quals disset —el 31,48%— es van produir a causa d'accident laboral.

En els registres estudiats a Tremp, entre 1912 i 1916, el nombre de defuncions va ser: el 1912, 52; el 1913, 193; el 1914, 87; el 1915, 108 i el 1916, 91.⁶⁰ D'un total de 531 defuncions, els decessos de forasters van ser 144 —el 27,12% del total— i, d'aquests, 9 —el 6,25%— ho van ser per accident.

Entre 1918 i 1920 a Camarasa els llibres del registre civil es comptabilitzen 287 defuncions, de les quals 157 són de forasters, el 54,5% del total. D'aquests, 67 eren infants menors d'onze anys i 90 eren adults, d'entre els quals el 30% va patir accidents laborals a RFE.⁶¹

De les dades podem extreure que la majoria dels sinistres laborals que es produïen a la feina es feien constar en la població més propera a les obres. És per això que Aitona, Talarn o Camarasa concentren més accidents. En tractar-se de poblacions petites, els percentatge de les defuncions de forasters sobre el total de la mortalitat resulta elevada: el 40% a Aitona, el 31,48% a Talarn i el 30% a Camarasa.

⁵⁵ Les actes consultades dels anys 1912 a 1914 estan contingudes als llibres de defuncions: volum VII, des de 21-11-1901 fins a 20-08-1914, i volum VIII, des de 9-09-1914 fins a 25-12-1918. De les cent quaranta-quatre defuncions, nou són per accidents derivats de traumatismes i tres ho són per ferides d'armes.

⁵⁶ Es va produir un accidentat de Balaguer a causa d'immersió.

⁵⁷ Se n'especifica un, encara que en total les morts per lesions relacionades amb el ferrocarril són sis.

⁵⁸ Aquest és el cas de l'obrer que va caure d'una escala i va ser portat al Sant Hospital, com reflecteix el *Diario de Lérida* (13-XII-1913).

⁵⁹ Els llibres del registre civil de Lleida consultats són els números 105, 106, 107, 108, 109, 110 i 111, entre 1912 i 1914.

⁶⁰ Registre civil de Tremp, defuncions, llibres 17 (del 16 de novembre del 1912 fins a l'11 de gener del 1915) i 18 (del 15 de gener del 1915 al 8 de gener del 1917). Les defuncions de forasters comencen el desembre del 1912 i aquell any n'hi ha dues; el 1913, 37; el 1914, 30; el 1915, 39, i el 1916, 36.

⁶¹ Els llibres del registre civil consultats van del 1918 al 1920.

ACCIDENTS LABORALS EN LES CONSTRUCCIONS DE RIEGOS Y FUERZA DEL EBRO

Causas	Aitona	Sudanell	Sossís	Talarn	Tremp	Lleida	Camarasa	Total
Ofegament	3	1	4		3		7	18
Explosió dinamita	3			3				6
Aixafament vagoneta, locomotora	3						1	4
Aixafament toràctic per caiguda d'elements de l'obra	2			11	1	1	6	21
Aixafament cranial	1		2	1	4		9	17
Esfondrament gravera	1							1
Caiguda	1							1
Aixafament excavadora	1							1
Aixafament de carro	1							1
Descàrrega elèctrica				1	1	1	1	4
Insolació				1				1
Altres						1	5	6
Total	16	1	6	17	9	3	29	81

Si analitzem les causes dels accidents laborals que reflecteix el quadre adjunt, ens adonem que alguns eren fortuïts, però els causats per explosions de dinamita indiquen una falta de mesures de seguretat o, fins i tot, conductes negligents. La majoria de morts són per traumatismes; els aixafaments cranials o toràctics es deuen al treball en diferents cotes, ja sigui als canals o les recloses —les preses de Tremp i Camarasa van ser, successivament, les més altes d'Europa a la seva època. La caiguda accidental de qualsevol objecte, ja fos roques, fustes, o d'altres de la part superior, el convertia en un projectil que produïa aquest tipus d'accidents. Els ofegaments són una altra causa important: en aquell temps la major part dels obrers no sabia nedar i caure al riu podia ser letal. Els sorolls a les obres propiciaven altres accidents relacionats amb la maquinària, ja fossin vagonetes, carros o d'altres.

L'empresa tenia a cada obra un hospital. Al canal de Seròs es va instal·lar a Utxesa.⁶² A Tremp també se'n va col·locar a prop de les obres,⁶³ encara que també es va utilitzar el que ja existia a la població, per bé que no estava en bones condicions, com indica el fet que la Junta d'Administració de la institució demanés millorar el servei de llits i roba tant per als malalts com per a les religioses que regentaven l'equipament.⁶⁴ A Camarasa, l'hospital de Riegos y Fuerza del Ebro tenia bones condicions higièniques i estava dotat del material necessari per fer les primeres

⁶² Un noi de tretze anys de Torres de Segre que treballava a l'obra es va provocar greus cremades en encendre un fornet. Va ser portat a l'hospital de l'empresa, a Utxesa, on va morir l'endemà. *Diario de Lérida* (16-V-1913).

⁶³ On van morir alguns accidentats, com l'operari que el dia 15 de novembre va caure a la casa de ciment a les tres de la matinada i va morir a l'hospital de la companyia el dia 21 de novembre del 1913. *Diario de Lérida* (21-XI-1913).

⁶⁴ Segons informava el periòdic *Luz* (Tremp) (31-VIII-1912). S'explicava també que dels vuit malalts de l'hospital set eren obrers de La Canadencia.

cures, així com també de material quirúrgic, i el cirurgià estava preparat per dur a terme amputacions i altres operacions. Ja hem assenyalat com els ferits més greus, en ocasions, eren traslladats a hospitals com el de Lleida, en el cas dels accidentats al canal de Seròs. Els enginyers fins i tot van ser conduïts fins a Barcelona. La premsa de l'època es va fer ressò dels accidents que provocaven morts o ferits greus.⁶⁵

A començament del 1914, al *Diario de Lérida* es demana que Riegos y Fuerza del Ebro prengui mesures a les obres d'Aitona o el canal serà conegut com «el canal de la muerte».⁶⁶ I en un altre lloc es reclama:

«Por quienes pueden y deben habría que preocuparse un poco más que no fuesen tan frecuentes estas desgracias en dichas obras para que el pueblo no pueda decir con verdad que cuesta más víctimas al país que la misma guerra de Melilla en que se defiende el honor de España».⁶⁷

Tot plegat no fa sinó abonar la idea que la sinistralitat era molt elevada i que les mesures de seguretat resultaven del tot insuficients.

LES MOBILITZACIONS OBRERES

Els treballadors, a més de queixes, de les quals ja hem parlat, van protagonitzar motins i van realitzar vagues per tal de millorar la seva situació.

El 5 d'agost del 1912, els treballadors d'Energía Eléctrica de Cataluña de la Torre de Cabdella es van declarar en vaga per demanar un augment de sou. Per solucionar-la va intervenir el governador civil i el tinent de la Guàrdia Civil.⁶⁸

Es va produir una vaga de 2.200 obrers, a Cabdella, entre l'11 i el 13 de juny del 1913. Els vaguistes reclamaven millores en l'allotjament, un augment del 15% del salari i el pagament dels dies de vaga. De la primera reivindicació unitària es va passar a dues peticions, una feta pels obrers italians i l'altra pels espanyols. El president de la Diputació de Lleida, el senyor España i el diputat a Corts Emili Riu van intervenir en la resolució del conflicte. L'empresa va presentar una oferta de nou punts acceptada per votació entre els obrers. Entre les millores, que indiquen la precarietat en què vivien, n'hi havia algunes de referents a l'allotjament: es concedeix la inspecció per part de dos metges, dos enginyers i una parella de la Guàrdia Civil dels dormitoris i la cantina per tal de realitzar-hi millores, com canviar la palla dels dormitoris, separar l'espai de cuina i el dels dormitoris o posar finestres. També s'hi estableixen mesures d'higiene: es lliuren dues mantes als obrers dels estanys Tort i Gento, així com sabó per a la neteja de la roba. S'haurà de menjar obligatòriament als espais habilitats per l'empresa, que s'ampliaran a fi que hi hagi una cuina amb cuiner i ajudant per cada quaranta persones.

D'altra banda, l'empresa es compromet a fer pública una llista de preus de productes per evitar-ne els augments abusius. La jornada laboral serà d'onze hores i els diumenges acabarà a les dues del migdia. Per tal que cada obrer conegui el sou que li correspon, se li lliurarà un document amb les hores treballades dos dies abans del pagament mensual. L'assistència mèdica serà gratuïta i també es retribuirà el

⁶⁵ A través de les informacions de *La Vanguardia*, *Diario de Lérida* i *El Conquès* hem pogut recollir accidents laborals a les obres d'RFE i EEC, que van provocar quaranta-nou morts i cinquanta-tres ferits.

⁶⁶ *Diario de Lérida* (25-IV-1914).

⁶⁷ *Diario de Lérida* (18-I-1914).

⁶⁸ *Diario de Lérida* (7-VIII-1912).

sou del dia i mig de vaga. Alguns obrers van marxar ja al començament de la vaga. El dia 10 havien arribat forces de la Guàrdia Civil provinents d'Artesa i la Pobla de Segur, que no van marxar fins al dia 20.⁶⁹

En la construcció del canal de Seròs i de les preses d'Aitona i Lleida, al començament de les obres, el setembre del 1912, es va produir una primera vaga. Un grup d'obriers adduïen que se'ls havia contractat per a nou hores diàries i que, en canvi, se'ls en feia treballar deu pel mateix jornal. Van aconseguir aturar les obres del canal de Seròs, malgrat que altres obrers volien continuar treballant i tampoc no s'hi van afegir els de la carretera.⁷⁰ El dia 24 es va tornar a la feina i els disconformes van ser acomiadats.⁷¹

El desembre del 1912 es va alterar l'ordre per haver-se produït un accident laboral i la companyia va acomiadar tota una brigada de trenta-dos homes i el seu capatàs, cosa que va infondre la por entre els altres treballadors.⁷²

Alguns intents de mobilització van ser sufocats aviat, com el que van protagonitzar seixanta obrers a Torres de Segre el 26 de gener del 1913. La Guàrdia Civil es va fer present i al vespre van tornar a la caserna després d'haver avortat el moviment.⁷³

A Utxesa es van mobilitzar mil operaris el juny del 1913, que van protagonitzar una vaga entre els dies 12 i 18, a la qual es van afegir obrers de Sudanell. Demanaven un augment de sou i la disminució de la jornada de treball.⁷⁴ Els ànims devien estar caldejats i es van produir alguns incidents, com el maltractament a Mr. Albert Lenis que va protagonitzar un grup d'obriers; la Guàrdia Civil va detenir un obrer per aquests fets.⁷⁵

L'abril del 1913 s'havia construït a Aitona una caserna de la Guàrdia Civil en previsió d'aldarulls o mobilitzacions com aquesta, a la qual van presentar-se des d'un primer moment.⁷⁶ En la resolució d'aquest conflicte hi va intervenir el governador civil, que va parlar amb Mr. Abbot, el director de les obres de RFE,⁷⁷ i la Guàrdia Civil, que es va veure reforçada amb l'arribada de vint-i-cinc efectius de cavalleria. Els vaguistes que no van voler acceptar les condicions van acomiadar-se, després de cobrar els jornals que se'ls devien.⁷⁸

L'1 de desembre del 1913 els paletes de la central d'Aitona van exigir el descans dominical o que les hores d'aquest dia es cobressin amb un increment del 50%, que també demanaven aplicar a les hores extres; així mateix, reclamaven un augment lineal de 0,60 pessetes per jornal.⁷⁹ Les demandes no van ser ateses i el dia 7 continuava la vaga.⁸⁰ No coneixem l'abast d'aquesta mobilització, però sí que deu

⁶⁹ M. BONETA CARRERA (2011), *La Vall Fosca: Els llacs de la llum. Desenvolupament socioeconòmic a començament del s. XX*. Garsineu Edicions, p. 80-86.

⁷⁰ *Diario de Lérida* (20-IX-1912).

⁷¹ *Diario de Lérida* (25-VIII-1912).

⁷² *La Vanguardia* (19-XII-1912).

⁷³ *Diario de Lérida* (26-I-1913).

⁷⁴ *La Vanguardia* (18-VI-1913).

⁷⁵ *La Vanguardia* (15-VI-1913).

⁷⁶ *La Vanguardia* (30-IV-1913).

⁷⁷ Frederick William Abbot, enginyer d'origen anglès, va ser el director responsable de les obres de les construccions hidroelèctriques Riegos y Fuerza del Ebro des del 1912 fins a l'aturada de les obres amb la Primera Guerra Mundial. D. DOMINGO (2013), «Els enginyers de La Canadenca», *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 27, p. 177-179.

⁷⁸ *La Vanguardia* (18-VI-1913).

⁷⁹ *Solidaridad Obrera* (1-XII-1913). Aquest conflicte va ser recollit per *La Publicidad* (30-XII-1913).

⁸⁰ *Solidaridad Obrera* (11-XII-1913).

dies després es va produir un motí a conseqüència d'una explosió de dinamita que va causar tres morts, que es van elevar a quatre, perquè també es van produir tres ferits greus i quinze més de lleus.⁸¹ Charles Smith ens descriu els fets:

«Cuando estábamos trabajando en la parte inferior de la máquina nº 1, se oyó una fuerte explosión, dando la impresión que se movía el edificio: después, el silencio más absoluto. Salí a ver lo que había ocurrido. Se trataba de una explosión de dinamita en el desagüe: hubo cuatro muertos y varios heridos. La gente se amotinó y reunió en varios grupos, bastante numerosos, con intenciones nada tranquilizadoras. Me situé junto al cabo de la Guardia Civil. En aquellos tiempos, los que podían llevaban barba, generalmente: larga y negra. Era un hombre bajo de estatura y, según pude ver, valiente y decidido. Estaba completamente tranquilo y al ver la masa de gente que avanzaba gritando, cuando llegaron a unos cincuenta metros de distancia, me pregunté si no había cometido una imprudencia al situarme allí. El cabo, se dirigió a los dos guardias y, en voz alta, gritó: "carguen!" La masa se disolvió y desapareció».⁸²

El primer intent de vaga a la zona de Sossís i Tremp va tenir lloc l'agost del 1912 a Susterris per l'acomiadament d'un capatàs que s'havia barallat amb un enginyer. Els operaris de la brigada van abandonar la feina i van intentar que també altres treballadors secundessin la vaga. En la solució van intervenir els membres de l'empresa A. W. K. Billings⁸³ i Carles Montañès⁸⁴, que van arribar de Barcelona per entendre la situació.⁸⁵

Del 16 al 23 d'octubre del mateix any, set-cents operaris de Susterris es van declarar en vaga.⁸⁶ Sembla que en aquest indret el seguiment va ser massiu, encara que no s'hi van afegir ni els treballadors de la Pobla de Segur ni els de la carretera de Terradets. Les reivindicacions eren: vuit hores de treball diari i augment de sou. El dia 19 només resistien cent obrers murcians i aragonesos, que van deixar la feina perquè no volien acceptar-ne les dures condicions de treball; els altres ja havien tornat a la feina.⁸⁷ El desplegament de la Guàrdia Civil va ser important, i van romandre a les obres fins a començament de novembre del 1912, quan els efectius van tornar a les seves casernes d'origen a Conques i el Pont de Suert.⁸⁸ Tot i això, el 18 de novembre el *Diario de Lérida* torna a parlar d'una mobilització, de la qual no coneixem cap altra informació.⁸⁹

El 12 de febrer del 1913 es va produir un altre intent de vaga en una brigada de seixanta-set obrers que treballaven a Guàrdia de Noguera i que van agredir un capatàs.⁹⁰

⁸¹ *La Vanguardia* (11-I-1914).

⁸² Arxiu Comarcal del Pallars Jussà, fons Charles Smith, doc.1, p. 3-4.

⁸³ Asa White Kenney Billings (1876-1949), enginyer nord-americà que va tenir funcions tècniques i organitzatives a la Barcelona Traction. D. DOMINGO (2013), «Els enginyers de La Canadenca», *URTX. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 27, p. 74-77.

⁸⁴ Carles Montañés Criquillón (1877-1974) va ser un enginyer industrial català que va idear el sistema d'electrificació de Catalunya, i després de cercar finançament al país sense èxit, va convèncer Pearson per realitzar-lo. Durant la vaga de La Canadenca va ser nomenat governador civil de Barcelona el 13 de març del 1919, per tal de fer de mediador per la seva experiència prèvia en la resolució de conflictes obrers com el que descrivim.

⁸⁵ *Diario de Lérida* (28-VIII-1912). També a *Luz* (24-VIII-1912).

⁸⁶ *Diario de Lérida* (18-X-1912) i *La Vanguardia* (18-X-1912). La represa de la feina és aportada per *La Vanguardia* (23-X-1912).

⁸⁷ *Diario de Lérida* (22-X-1912).

⁸⁸ *Diario de Lérida* (3-XI-1912).

⁸⁹ *Diario de Lérida* (18-XI-1912).

⁹⁰ *Diario de Lérida* (12-III-1913).

En la resolució dels conflictes de Cabdella, com hem indicat, van intervenir-hi polítics importants de la província, el governador civil i el president de la Diputació. En la conclusió dels de Riegos y Fuerza del Ebro van actuar de mitjancers personalitats de l'empresa, com Carles Montañés i A. W. K. Billings, que en general només van apaivagar els ànims, encara que en algunes poques ocasions, com a la vaga d'Utxesa del 12 al 16 de juny del 1913, van transigir en un augment de sou d'un ral (0,25 pessetes) als obrers de catorze a seixanta anys. En tots els casos la Guàrdia Civil, a disposició de l'empresa, va ser la força garant de l'ordre.

Com hem explicat, els obrers van ser protagonistes de queixes, denúncies i motins d'indignació espontanis quan es produïa una desgràcia o vagues, però hem de dir que la seva organització obrera va ser feble. Sabem que el dia 7 de desembre del 1913 es convocava els obrers de les obres de Seròs i Aitona a una reunió el 14 de desembre per crear un sindicat d'oficis diversos, amb seu al número 11 del carrer Major de Seròs.⁹¹ Suposem que aquest sindicat va organitzar la vaga de febrer del 1913 i la de juny del mateix any. La seva força, però, va ser escassa i els guanys, minsos.

Un reglament intern de l'empresa de començament del 1913 estipulava la lliure contractació, la rescissió de contracte o l'acomiadament sense indemnització i establí unes estrictes normes perquè els obrers estiguessin només per la feina i es garantís un estricte compliment de les ordres jeràrquiques.⁹² Hem descrit com en molts casos les vagues es cloïen amb la rescissió del contracte dels obrers que les promovien o l'abandó voluntari d'aquests.

A Tremp, a través de la documentació, es rastreja l'existència d'una Societat Obrera,⁹³ que sembla tenia un lloc de reunió⁹⁴ i que va constituir un Ateneu Sindicalista Obrer,⁹⁵ del qual no tenim cap altra notícia. Quan es van produir problemes importants, la reacció de l'empresa va ser intentar apaivagar els ànims. Per exemple, a conseqüència de les pluges de l'abril del 1913 es van acomiadar obrers i les carreteres es van fer malbé. L'opinió pública estava excitada, i els transportistes amenaçaven de declarar-se en vaga. Davant d'aquesta situació tan preocupant, el diputat Llari i l'alcalde de Tremp van telefonar al ministre de Foment. L'empresa, per la seva banda, va preparar una gran demostració de força. Van arribar a la població Mr. Pearson, a més d'altres personalitats: el secretari de Riegos y Fuerza del Ebro, Comulada, Billings i Abbot, enginyers de l'empresa, Manuel Arnús, de la banca Arnús-Garí, el marquès d'Allella, el compte de Gamazo, Domingo Sert, Enrique Parellada, el gerent de la Barcelonesa de Electricidad, Foronda, d'Energia Eléctrica de Catalunya, Montañés, lligat a la Barcelona Traction, Felip Rodés, diputat a les Corts per Lleida i el bisbe Benlloch de la Seu d'Urgell. El motiu aparent era visitar les obres que es realitzaven a Tremp i la Pobla de Segur, però, a més, Mr. Pearson va regalar dos mil duros per a l'arranjament de l'orgue de Tremp i el bisbe va prometre assistir a la solemne inauguració de les obres, a les quals també assistiria el baríton Titta Rufo.⁹⁶ És evident que la gran congregació de personalitats tenia com a finalitat donar seguretat, garantir que les obres continuarien i tranquil·litzar els ànims exaltats.

⁹¹ *Solidaridad Obrera* (11-XII-1913).

⁹² *La Vanguardia* (7-II-1913).

⁹³ *Solidaridad Obrera* (22-IV-1914).

⁹⁴ S'anomena un saló de teatre dels obrers on s'havien de reunir els membres de l'Ateneu Sindicalista per constituir una Junta. *El Conquès* (11-IV-1914).

⁹⁵ *El Conquès* (10-IV-1914)

⁹⁶ *La Vanguardia* (23-V-1913).

Es va produir, a Tremp, una gran explosió el 24 d'agost del 1913 com a conseqüència de la caiguda d'un llamp en un dipòsit de dinamita de quaranta tones; la deflagració es va sentir en tots els pobles del voltant; per sort només va produir un mort.⁹⁷ Després de l'incident aviat es va presentar el governador civil, i, al cap de poc, el capità general de Catalunya, Valeriano Weyler, va fer una visita a la zona acompanyat del governador civil; també hi van acudir el secretari del Govern, el bisbe d'Urgell i el seu secretari, el cap de les obres de Riegos y Fuerza del Ebro a Lleida, Abbot, el cap d'obres públiques de la província i l'alcalde de Balaguer, així com el diputat Llari.⁹⁸ La finalitat, sens dubte, era representar la pinya que feien totes les autoritats governamentals i locals, polítiques, religioses i militars al voltant de les obres i aplacar, així, els ànims neguitejats.

LA CNT I LLEIDA

La poca organització sindical a les obres de La Canadencs entre 1912 i 1914 era un reflex de la situació del país, en què hi havia una gran quantitat de petites organitzacions obreres i només dos sindicats de classe importants. La UGT, d'ideologia socialista, creada per Pablo Iglesias el 1888 a Mataró, no va tenir gran arrelament a Catalunya. La CNT, fundada el 1910 a Barcelona, va ser il·legalitzada el 1911, va tenir una actuació pública a partir del març del 1913 i no va començar a créixer com a organització d'una manera important fins al 1915.⁹⁹

A la ciutat de Lleida, delegats de diversos oficis van formar, a finals del 1913, el Centro Obrero de Lérida. En la seva primera reunió van acordar, entre altres qüestions, comprar una bandera per celebrar el Primer de Maig, la festa del treball.¹⁰⁰ Aquest centre organitzarà a principis de setembre del 1914 una cavalcada popular per tal de recaptar diners per ajudar els obrers repatriats dels països que havien entrat en la Primera Guerra Mundial. Aquests treballadors retornaven des dels països bel·ligerants als seus llocs d'origen, i a Lleida vivien pobrament. Una delegació d'aquest centre obrer va visitar el governador civil per demanar-li que fomentés els treball per tal d'evitar la crisi que patien aquests obrers.¹⁰¹

El Centre Obrer de Lleida¹⁰² va aglutinar diferents societats, i el 29 de novembre del 1916 va organitzar un gran míting en què el depenent de comerç, Fabregat, va reivindicar per al seu col·lectiu la jornada de deu hores, i el de comestibles, Josep Solé, va expressar la necessitat de respectar el descans dominical. El Centre, per a aquest míting, va convidar dos pesos pesants de la CNT de Barcelona: Josep Climent i Salvador Seguí, responsable del ram de la construcció. Aquest, amb l'eloqüència que ja se li reconeixia, va parlar del ressorgiment del proletariat, de la importància en la lluita de les dones i de la unitat per acabar amb els interessos de la burgesia. De manera més pràctica va reclamar l'acabament de la crisi del treball, l'abaratiment de les subsistències al preu que tenien el 1913 —és a dir, abans del començament de la Gran Guerra— i la llibertat dels presos per qüestions polítiques i socials.¹⁰³

⁹⁷ *La Vanguardia* (25-VIII-1913).

⁹⁸ Segons explica el corresponçal a Tremp de *La Vanguardia* (12-X-1913).

⁹⁹ A. Bar (1981), *La C.N.T. en los años rojos. Del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo (1910-1926)*, Akal Editor, p. 711.

¹⁰⁰ *Diario de Lérida* (4-XII-1913).

¹⁰¹ *Diario de Lérida* (8-IX-1914).

¹⁰² Que tenia com a president Josep Roca i, com a secretari, Sanahuja, i n'era membre Miquel Oliva.

¹⁰³ SISO, «La campaña Nacional del proletariado. Importante mitin en Lérida». *Solidaridad Obrera*, (5-XI-1916).

La CNT va fer una intensa labor a Catalunya entre el novembre del 1916 i l'estiu del 1917, dirigida a l'organització i cohesió interna,¹⁰⁴ per aconseguir el creixement del sindicat també a les Terres de Ponent, que volia aglutinar també organitzacions no estrictament anarquistes. També va donar suport a vagues, com amb la dels paletes de Tàrrrega, a principi de febrer del 1917. Quan portaven quaranta dies de vaga, el 4 de febrer es va convocar un míting en què van participar els cenetistes de Barcelona, Francesc Miranda, Josep Climent i Daniel Amador. Els temes tractats van ser generals: la situació internacional i les conseqüències de la neutralitat espanyola, la importància de llegir l'òrgan del sindicat *Solidaridad Obrera*, i la necessitat d'associar-se i de crear escoles racionalistes. També es van recaptar diners en solidaritat amb els presos.¹⁰⁵

Els dirigents de la CNT, ja el 1916, van entendre que per aconseguir un sindicat fort calia acabar amb l'atomisme de les organitzacions obreres i aconseguir una organització basada en el sindicat de ram o d'indústria. Es va començar pel sector d'Aigua, Gas i Electricitat, que englobava obrers d'empreses grans, moltes de capital estranger, i que no havien tingut la tradició del sindicat d'ofici. Les noves companyies (Lebón, Riegos y Fuerza del Ebro, Barcelonesa de Electricidad, Eléctrica de Cataluña, etc.) eren de creació recent i els obrers no es podien enquadrar en cap organització prèvia. Va ser en aquest sector on es va crear el primer sindicat de ram, després anomenat sindicat únic,¹⁰⁶ la integració del qual es va fer entre 1916 i 1917.¹⁰⁷

El mateix procés d'annexió, però en aquest cas d'antigues associacions, es va dur a terme al sindicat de construccions, l'encarregat del qual, com hem dit, era Salvador Seguí, el Noi del Sucre. Es va crear la Federació del Ram de la Construcció, amb un comitè conjunt. El gener del 1917 advocava per fer una croada de propaganda per aconseguir que els sindicats fossin robustos i forts, i també per convèncer els associats que calia que tots els obrers estiguessin associats a l'organització federal i que tots els membres d'una empresa formessin part del mateix sindicat, i així «solidificaremos la organización hoy desquiciada por tirios y troyanos».¹⁰⁸ El comitè d'aquesta federació, dirigit per Seguí, anava cap a la creació del sindicat únic de construcció.¹⁰⁹

El 1917 la CNT es va decantar ideològicament cap a l'anarcosindicalisme com a arma decisiva per a la lluita dels treballadors. Així mateix, reivindicava l'acció directa com a mètode de lluita del sindicat i la patronal, al marge de la ingerència de factors polítics.¹¹⁰ Sota el lideratge de Salvador Seguí es van dur a terme accions conjuntes amb la UGT, com la vaga general de l'agost del 1917. Va ser el Congrés de Sants, celebrat a l'Ateneu Racionalista de Sants entre els dies 28 de juny i 1 de juliol

¹⁰⁴ M. LLADONOSA PUJOL (1975), *El Congrés de Sants*, editorial Nova Terra, p. 27.

¹⁰⁵ *Solidaridad Obrera* (6-II-1917).

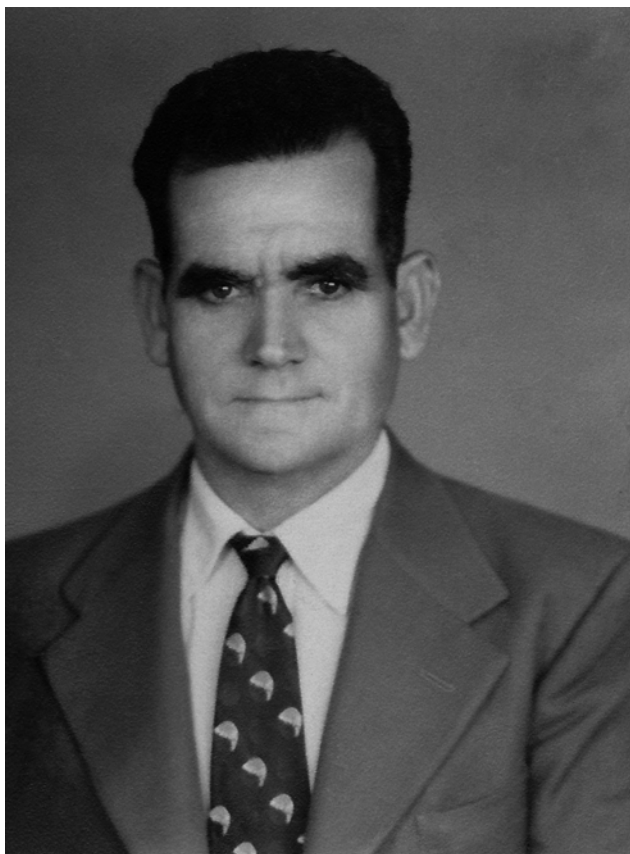
¹⁰⁶ La importància de l'adhesió dels obrers al sindicat únic d'aigua, gas i electricitat es va fer a través de *Solidaridad Obrera*, on el desembre del 1916 es parla de l'adhesió dels obrers de la companyia de gas Lebón. *Solidaridad Obrera* (13-XII-1916).

¹⁰⁷ «A los trabajadores del Agua, Gas y Electricidad. Por vuestra dignidad y por vuestra vida, escuchad». L'article es dirigeix a «los esclavos de las grandes Compañías, porque ya es llegada la hora de que despertéis de vuestro sueño y laboréis para mejorar vuestras condiciones de vida...». *Solidaridad Obrera*, (11-II-1917).

¹⁰⁸ L'expressió, sens dubte, fa referència a les divisions entre els obrers d'una mateixa empresa on es manifesten interessos contraposats.

¹⁰⁹ «La Federación del Ramo de Construcción a todos los sindicatos del ramo». En aquest article es convocava les juntes i els delegats a una reunió extraordinària, el dia 20 al local social del carrer Luna 14, 2n, de Barcelona, per discutir el nomenament de la mesa i la reforma dels estatuts. *Solidaridad Obrera* (20-I-1917).

¹¹⁰ A. BAR (1981), *op. cit.*, p. 224.

Ramon Brualla
(Alcampell 1895-Panamà 1972),
va ser escollit secretari del
Sindicat d'obres
de Camarasa. Gràcies
a les seues escrits a *Solidaridad
Obrera*, coneixem la vaga dels
treballadors a l'inici de la vaga
de La Canadencia.
Fons Mirna Brualla.

del 1918, el que va donar carta de naturalesa a l'organització en sindicats únics.¹¹¹

Després de Sants, delegats de la Confederació Regional del Treball de Catalunya (CRTC) es van dispersar per la geografia a fi de donar a conèixer els acords del congrés en les anomenades excursions de propaganda. Jaume Aragó va visitar Lleida per encoratjar els seus membres a seguir aquests acords a començament de setembre del 1917. Van ser els delegats del sindicat lleidatà, juntament amb Jaume Aragó, els que van organitzar el míting de creació del sindicat d'obres de Camarasa, associat al sindicat únic de construcció de la CNT, en el qual van elegir com a secretari Ramon Brualla.¹¹²

El Comitè de la Confederació Regional del Treball de Catalunya (CRTC) va ser present en l'inici de la vaga de La Canadencia a Camarasa, principalment a partir de l'11 de desembre del 1918, quan va donar suport a la mobilització que havien començat els obrers en queixar-se dels escorcolls de què eren objecte per part de la Guàrdia Civil a l'entrada a la feina. El comitè de la CRTC també va influir en la definició de la principal reivindicació: la jornada de vuit hores, objectiu difícil d'aconseguir a Camarasa, on es realitzaven dos tornos de deu hores; passar a fer-ne tres de vuit hores significava un increment important dels costos. També va

ser aquest comitè el que va dissenyar l'estratègia de lluita que es preveia llarga i que implicaria treballadors de Lleida i, en cas de no solucionar-se el conflicte, de Catalunya. A través de *Solidaridad Obrera*, en els articles referits al conflicte de Camarasa es va desplegar la justificació ideològica de la vaga: la lluita contra una companyia que repartia beneficis a accionistes estrangers a costa de l'explotació dels treballadors del país. Igualment, va ser a Camarasa on la CRTC va canalitzar la solidaritat de treballadors d'arreu per aconseguir que els vaguistes poguessin continuar la lluita. El ranxo que es cuinava diàriament es podia organitzar gràcies als diners d'aquesta solidaritat, cosa que va possibilitar que la vaga durés gairebé un mes i mig (de l'1 de desembre de 1918 al 14 del 1918 a l'1 de gener del 1919).¹¹³

CONCLUSIÓ

Les obres de Riegos y Fuerza del Ebro van constituir una baula important de la segona revolució industrial a Catalunya en posar en funcionament centrals hidroelèctriques que van propiciar el canvi tecnològic de la utilització de l'electricitat com a font d'energia en l'enllumenat, el transport i la indústria. Les condicions laborals dels treballadors que van dur a terme les obres de construcció de les instal·lacions hidroelèctriques a la província de Lleida, que en la seva majoria proce-

¹¹¹ M. LLADONOSA PUJOL (1975), *op. cit.*, p. 88

¹¹² D. DOMINGO RÚBIES (2018), «Camarasa i l'inici de la vaga de la Canadencia», *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 33, núm. 90-91, p. 602.

¹¹³ D. DOMINGO RÚBIES (2018), «Camarasa i l'inici de la vaga de la Canadencia», *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 33, núm. 90-91, p. 604-615.

dien de l'Aragó, Múrcia i València, eren molt dures en tots els indrets, des del 1912 fins al 1918: el treball a l'aire lliure en les difícils condicions meteorològiques, les jornades de deu hores allargades pels recorreguts a peu fins a arribar a la feina i les poques mesures de seguretat, que van causar una gran sinistralitat, tal com la premsa de l'època va recollir. La mortalitat produïda pels accidents laborals es pot resseguir en les actes dels llibres de defuncions dels registres civil de les poblacions que van hostatjar la població treballadora, i encara que no en reflecteixen en la seva totalitat el nombre, ens n'indiquen les causes i la importància.

Les condicions de vida que patien els treballadors eren també precàries, perquè les obres es van desenvolupar en zones rurals on no hi havia prou equipaments per encabir la gran allau humana que van comportar. Els habitatges de lloguer, si es podien anomenar així els corrals, cabanes i xaboles que servien d'aixopluc, eren cars i insuficients, i tenien unes condicions insalubres, sense cap mena de condicions d'higiene ni sanitàries. La premsa de l'època reflecteix aquestes condicions i gràcies a això sabem que van ser semblants en totes les obres que va construir Riegos y Fuerza del Ebro —Tremp, el canal de Seròs i Camarasa— i encara pitjors a Energía Eléctrica de Cataluña —Cabdella. En conjunt, els treballadors van patir una precarietat semblant a la de la primera industrialització catalana a mitjans del segle XIX.

Davant d'aquesta situació els obrers van denunciar les seves circumstàncies a la premsa obrera i van protagonitzar motins i vagues, que entre 1912 i 1918 van acabar amb molt poques millores laborals. La intervenció de la Guàrdia Civil i els contractes que permetien un fàcil acomiadament van propiciar aquest resultat. També s'ha de tenir en compte la poca organització sindical dels obrers, que és paral·lela a l'atomisme de les associacions obreres a principis del segle XX.

La situació va canviar a Camarasa perquè el 1918 la CNT s'havia convertit en un important sindicat. Lleida, des de la creació del Centre Obrer a finals del 1913, va aglutinar diverses societats obreres i va rebre el suport de sindicalistes de la CNT de Barcelona per consolidar la seva força. Després del Congrés de Sants de mitjans del 1918, Jaume Aragó, en una de les anomenades excursions de propaganda per difondre els acords del congrés, va reorganitzar el centre lleidatà i va ajudar a crear el sindicat local de construccions de Camarasa. El comitè de la CRTC catalana inicialment va donar suport a Camarasa en la vaga de La Canadenca, a la reivindicació de la jornada de vuit hores, la planificació de l'estratègia de lluita contra la primera gran multinacional de Catalunya i també va aportar el suport econòmic per dur-la a terme. La vaga de La Canadenca va permetre a la CRTC exemplificar el funcionament dels primers sindicats únics creats ja abans del Congrés de Sants: el de construcció i el d'aigua, gas i electricitat, i comprovar la força que, amb la nova fórmula d'organització, es podia assolir.

